

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

Полозова Олена Олександрівна

УДК 811.161.2'367.335

**СКЛАДНІ СПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ
АСИМЕТРИЧНОЇ БУДОВИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Терещенко Василь Миколайович,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
доцент кафедри українознавства і
лінгводидактики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кульбабська Олена Валентинівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри сучасної української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Спільник Тетяна Миколаївна,
Національна академія Національної гвардії,
професор кафедри філології, перекладу та мовної
комунікації.

Захист відбудеться 08 червня 2017 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «__» травня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Щербакова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Увага до асиметричного в реченневих одиницях була актуалізована завдяки розвитку в другій половині ХХ ст. ідей семантичного, структурно-семантичного й функціонально-комунікативного напрямів у синтаксичній науці (В. Бабайцева, В. Белошапкова, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, С. Дорошенко, А. Загнітко, Г. Золотова, Т. Колосова, С. Ломакович, Л. Максимов, М. Поспелов, Н. Шведова та ін.). Зокрема в межах структурно-семантичних досліджень науковці неодноразово звертали увагу на те, що деякі формально складні речення на рівні семантики репрезентують простий зміст і, навпаки, формально прості – складний, що частина складних речень виражає семантико-синтаксичні відношення, типові для них, а частина – ускладнена додатковими відтінками значень тощо. Ці спостереження спонукали синтаксистів під час опису типових, симетричних, конструкцій аналізувати й нетипові, форма й зміст яких не корелюють симетрично, і пропонувати цим явищам ті чи ті інтерпретації.

На сьогодні у вітчизняному мовознавстві проблема синтаксичної асиметрії форми й змісту знайшла теоретичне осмислення в працях І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, О. Кульбабської, С. Ломакович, М. Мірченка, М. Степаненка, Р. Христіанінової, Л. Шитик, В. Шинкарука та ін. й актуалізована за дослідження певних синтаксичних явищ у студіях таких науковців, як Г. Глушкова, М. Греб, О. Доценко, Л. Дубовик, М. Заборна, В. Зарицька, Н. Ковальова, О. Козіцька, І. Кучман, В. Мараховська, Е. Олійник, Т. Спільник, І. Талаш, П. Ткач, І. Хилько та ін., завдяки чому зібрано багатий, хоч і по-різному інтерпретований фактичний матеріал. Разом із тим необхідно констатувати, що в межах наявних студій аналіз випадків формально-змістової асиметрії на рівні складних сполучникових речень (далі – ССР), або був побічним дослідницьким завданням, або ж ґрунтувався на ідеях теорії перехідності, що залишило низку питань без відповіді, зокрема стосовно місця окремих типів речень у структурно-семантичній класифікаційній мережі, спектру значень, що можуть додатково до основного реалізуватися на базі певного типу ССР, арсеналу чинників і механізмів, що сприяють формуванню асиметричного співвідношення змісту й форми. Крім того, майже поза увагою дослідників залишилося питання системного вивчення ССР із так званою кількісною формально-змістовою асиметрією, а також причини когнітивного й прагматичного характеру, що спричиняють формально-змістову асиметрію в ССР. Необхідність пошуку відповідей на означені питання з метою розвитку системних уявлень про синтаксичну систему сучасної української мови визначає **актуальність дослідження**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації відповідає темі науково-дослідної роботи кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди в межах наукової теми «Сучасна українська мова: когнітивний і прагматичний аспекти дослідження» (державний реєстраційний номер 0111U006434). Тема дисертації затверджена вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 6 від 06.11.2015).

Метою дослідження є визначення кола складних сполучникових речень сучасної української мови з формально-змістовою асиметрією якісного й кількісного різновидів.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

- 1) здійснити рефлексію попередніх напрацювань щодо формально-змістової асиметрії в системі ССР;
- 2) визначити теоретичні засади дослідження ССР із формально-змістовою асиметрією якісного та кількісного різновидів;
- 3) проаналізувати специфіку ССР із якісною формально-змістовою асиметрією;
- 4) виявити й схарактеризувати ССР із кількісною формально-змістовою асиметрією;
- 5) окреслити чинники й механізми творення формально-змістової асиметрії в ССР;
- 6) простежити когнітивно-прагматичні причини формування асиметричних ССР.

Об'єктом дослідження є складносурядні й складнопідрядні речення сучасної української мови.

Предмет дослідження – формальна й змістова структури складного речення в їх співвідношенні з увагою до чинників і механізмів лінгвального та причин екстралінгвального (когнітивних, прагматичних) характеру, що зумовлюють формування й актуалізацію формально-змістової асиметрії ССР.

Методологічною базою дослідження є розуміння мови як знакової системи, що, вербалізуючи концептуальні уявлення людини про навколишню дійсність засобами різних мовних рівнів, характеризується нестійкою рівновагою, завдяки чому здатна розвиватися у відгук на комунікативно-прагматичні потреби мовців. Відповідно до цього постулюється позиція про необхідність дослідження асиметричних проявів у системі ССР на ґрунті положень як структурно-семантичного синтаксису, так і лінгвокогнітивної й лінгвопрагматичної наукових парадигм.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано низку загальнонаукових (*аналіз, синтез, узагальнення, класифікація*) й спеціальних методів, зокрема: *описовий* (для вивчення й інвентаризації випадків синхронної формально-змістової асиметрії в системі ССР), *трансформаційного аналізу* (для простеження наявності додаткових семантичних нашарувань у межах складного речення або імплікації семантичного компонента, що формально не виражений), *опозиційного аналізу* (для виявлення диференційних ознак різновидів ССР і семантичних відмінностей між ними), *контекстного аналізу* (для простеження впливу внутрішньо- й зовнішньореченневого контексту на зміст ССР), а також елементи методів лінгвокогнітологічної та лінгвопрагматичної парадигм (для з'ясування пізнавальних мотивів семантичних модифікацій конструкцій, виявлення зрушень у концептуалізації дійсності, які позначається на формально-змістової асиметрії ССР, простеження мотивів актуалізації асиметричних ССР) та ін.

Теоретичну основу дослідження становлять напрацювання вітчизняних і

зарубіжних лінгвістів у галузі вивчення системності й асистемності, симетричного й асиметричного на різних рівнях мовної системи (В. Адмоні, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Ш. Баллі, Е. Бенвеніст, О. Бондарко, В. Гак, А. Загнітко, Вяч. Іванов, С. Карцевський, О. Колесников, Є. Курилович, М. Маковський, Р. Якобсон та ін.), різноаспектного дослідження синтаксису (Н. Арват, В. Бабайцева, Ш. Баллі, В. Белошапкова, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, Ф. Данеш, А. Загнітко, Г. Золотова, О. Пешковський, М. Поспелов, І. Слинько, Р. Христіанінова, В. Шинкарук, С. Шувалова та ін.), а також актуальні для дослідження синтаксичних явищ набутки в галузі лінгвокогнітології (Т. Булигіна, О. Кубрякова, Б. Норман, О. Селіванова та ін.) та лінгвопрагматики (Т. ван Дейк, Дж. Остін, Г. Почепцов, В. Санников, І. Сусов, Н. Формановська, Л. Янда та ін.).

Матеріалом дослідження слугувала вибірка ССР з ознаками формально-змістової асиметрії, укладена шляхом ексцерпції з писемних текстів різних стилів, а також спостережень над усними дискурсивними практиками, що налічує понад 3000 одиниць.

Наукова новизна отриманих результатів визначена тим, що вперше у вітчизняній синтаксичній науці на основі теоретичного конструкту про якісний і кількісний різновиди формально-змістової асиметрії комплексно схарактеризовані асиметричні ССР, що доповнює уявлення про системність синтаксичної системи української мови як засобу вербалізації цілісного концептуального простору мовної спільноти; уточнено специфіку деяких типів ССР, що вможливорює більш послідовне визначення їхнього місця в структурно-семантичній класифікаційній мережі.

Теоретичне значення роботи полягає в подальшій розробці питань структурно-семантичного синтаксису, зокрема в обґрунтуванні значущості розмежування категорій диктумної, модусної та логічної пропозицій за аналізу семантичного аспекту ССР з метою послідовної інтерпретації та класифікації складного речення, а також в апробації підходів лінгвокогнітивної й лінгвопрагматичної наукових парадигм для потреб вивчення синтаксису ССР.

Практичне значення дослідження зумовлене тим, що матеріали роботи можуть бути використані при створенні граматик сучасної української мови, написанні підручників і посібників для вищих навчальних закладів, а також при викладанні курсу синтаксису сучасної української літературної мови на філологічних спеціальностях вищих навчальних закладів.

Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови та кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Основні положення та результати дослідження були представлені як доповіді на X Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень (Харків, 2001), I Міжнародному кримському лінгвістичному конгресі «Язык и мир» (Ялта, 2009), XIII Міжнародній конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Лінгвістичний опис художнього тексту в структурній та антропоцентричній наукових парадигмах (на матеріалі української та російської мов)» (Харків, 2010), IV Міжнародному кримському лінгвістичному конгресі «Язык и мир» (Ялта, 2012), XIV Міжнародній конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Художній текст у

різних лінгвістичних парадигмах (на матеріалі української і російської мов)» (Харків, 2012), XV Міжнародній конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Семантика мовних одиниць (на матеріалі української і російської мов)» (Харків, 2014), XVI Міжнародній конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Сучасні напрями в дослідженні мовних одиниць (на матеріалі української і російської мов)» (Харків, 2016).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в дев'яти статтях, п'ять із яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН, одна – у міжнародному науковому виданні. Три статті написані в співавторстві, де автору дисертації належить частина, що стосується питань теорії асиметрії та аналітики асиметричних проявів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (312 найменувань). Загальний обсяг роботи – 238 сторінок, із яких основного тексту – 204 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт, предмет, методи дослідження, схарактеризовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення результатів роботи, окреслено характер апробації основних положень і структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження формально-змістової асиметрії складних сполучникових речень**» проаналізовано попередні напрацювання у сфері осмислення формально-змістової асиметрії на рівні синтаксичних одиниць і визначено поняттєво-термінологічний апарат дослідження, зокрема зміст понять асиметрії, якісного й кількісного різновидів формально-змістової асиметрії, а також підходи до аналізу ССР.

З філософського погляду асиметрія є універсальною онтологічною категорією, пізнання якої можливе за умови визначеності з тим, що у відповідній системі координат вважається симетричним. Звернення до вивчення асиметричних проявів є обов'язковою умовою для цілісного бачення певного феномену в його складності й динамічності, що й актуалізує завдання осмислення мовної системи та її окремих ланок крізь призму уявлень про симетричне / асиметричне.

З утвердженням у лінгвістиці сосюрівської моделі мови як семіотичної системи й рівнево організованої структури, що за своєю природою є доволі обмеженим арсеналом мовних знаків, покликаних при цьому задовільно забезпечувати потреби індивіда й мовної спільноти щодо омовлення різноманіття дійсності та реалізації комунікативних інтенцій, закономірно постало питання про механізми, які здатні забезпечувати поліфункціональність цієї системи. Одним із таких механізмів, як було з'ясовано, є здатність мовних знаків до асиметричного співвідношення між означуваним й означувальним, між змістом і формою. Цей механізм був номінований С. Карцевським як «асиметричний дуалізм мовного знака».

На сьогодні в лінгвістиці проблема асиметричного здобулася на глибоке

осмислення як у загальнотеоретичному аспекті (В. Адмоні, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, В. Багдасарян, Ш. Баллі, В. Бабайцева, О. Бондарко, А. Вежбицька, І. Вихованець, В. Гак, К. Городенська, Вяч. Иванов, О. Єсперсен, А. Загнітко, А. Залізник, С. Карцевський, С. Кацнельсон, Є. Курилович, Дж. Лайонз, В. Мігірін, Р. Якобсон та ін.), так і в аспекті вивчення окремих мовних рівнів, зокрема синтаксичного. Останнім часом у вітчизняній синтаксичній науці з'явилася низка праць, де проблема асиметрії перебуває в центрі уваги, зокрема це дослідження В. Зарицької, Л. Шитик, Р. Христіанінової, присвячені аналізу складного речення на засадах теорії перехідності, О. Кульбабської, яка розглядає вторинну предикацію в простому реченні як прояв асиметрії та ін.

Попри значний обсяг інформації щодо проблеми асиметрії в синтаксисі української мови, спеціальних досліджень, сфокусованих на простеженні закономірностей асиметричної будови лише в межах ССР, немає, хоча такий «точковий» погляд може дати цінну інформацію про спільність і відмінність процесів розширення, модифікації значень синтаксичних форм, системність організації ССР. Важливість дослідження речень цієї групи в комплексі пояснюється ще й тим, що їх вивчення, здійснене крізь призму теоретичного конструкту дещо відмінного від тих, які застосовувалися попередниками (найчастіше це був конструкт теорії перехідності), може доповнити відомості про їхню специфіку. Означена позиція відбиває концепт плюралізму наукового пошуку.

Теоретичним базисом роботи щодо формально-змістової асиметрії якісного й кількісного різновидів є праці А. Загнітка, Т. Колосової, С. Ломакович, С. Шувалової та ін., положення яких успішно були апробовані в низці досліджень ССР. Відповідно до цього формально-змістова асиметрія розглядається як невідповідність між означувальним й означуваним ССР – мовного знака предикативно-комунікативної природи. Поняття формально-змістової асиметрії, застосоване в роботі, співвідносне з категорією структурної парадигматичної асиметрії парадигматичного й синтагматичного різновидів (у термінології В. Гака; відповідно якісного та кількісного різновидів у термінології дослідження). Парадигматичний різновид асиметрії реалізується в явищах полісемії, синкретизму й синонімії, а синтагматичний – в існуванні синтетичних та аналітичних форм.

Якісна асиметрія розглядається як здатність синтаксичної форми ССР набувати специфічної семантики, притаманної формам інших типів ССР, тобто ускладнювати семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, пор.: *Звичайно ж, причина цієї заяви була цілком зрозуміла, і все ж йому стало дещо неприємно* (М. Дашкієв) / *Хоча причина цієї заяви була цілком зрозуміла, але все ж йому стало дещо неприємно*, а кількісна – як спроможність форми ССР передавати зміст, який питомий або багатокomпонентній конструкції, напр.: *...є складнощі в Україні, але ці складнощі є у всіх країнах – як на Сході, так і на Заході* (А. Яценюк) = *...є складнощі в Україні, але в цьому немає нічого дивного, тому що ці складнощі є у всіх країнах...*, або простому реченню, напр.: *Сімдесят років тому Сталін наказав створити те, що зараз називають Московським патріархатом* (режим доступу: <http://osp-ua.info/>) = *...Сталін наказав створити Московський патріархат.*

Перший різновид кількісних асиметричних конструкцій у роботі, услід за

Т. Колосовою, номінується як імпліцитні ССР, а для другого, з огляду на відсутність загальноприйнятої назви, запропоновано термін «фокусно-експліцитні ССР», оскільки семантична сутність цих конструкцій зумовлена когнітивно-прагматичною специфікою фокусування мовцем своєї уваги на предметі мовлення.

Формально-змістова асиметрія ССР виявляється в порушенні типового (ядерного, симетричного) співвідношення граматичної форми й семантики реченнєвої одиниці. У зв'язку з цим набуває методологічної ваги визначеність у тому, що є симетричною кореляцією форми й змісту для того чи для того типу ССР. У вирішенні цього питання вихідним є положення про примат синтаксичної форми – структурної схеми речення, яка своїми ознаками задає характер типової семантики, що може бути питома реалізована в ній. Відповідно в разі появи в реченні специфічного значення можна говорити про семантичний розвиток форми й виникнення формально-змістової асиметрії, пор.: *Попрощалися чемно, щоб не залишалось осаду в душі; Мати тішиться, а батько лає* (симетрія) / *Попрощалися, щоб невдовзі зустрітися знову; Не тішся, а то батько лаятиме* (асиметрія).

Констатація наявності в реченні якоїсь іншої, крім ядерної, семантики передбачає визначення лінгвальних чинників і механізмів, що актуалізують відповідну модифікацію речення. Разом із тим для цілісного бачення явища асиметрії на рівні ССР недостатнім видається з'ясування лише арсеналу мовних прийомів творення формально-змістової невідповідності в реченнєвих одинцях. Зважаючи на те, що складне речення – це мовний знак, що відбиває в собі результати складних процесів пізнання суб'єктом мовлення дійсності й безпосередньо виходить у комунікацію з її різноманітним інтенціям, доцільним є звернення до потенціалу лінгвокогнітивної й лінгвопрагматичної наукових парадигм для з'ясування позамовних причин формування й актуалізації асиметричних ССР.

У другому розділі «**Якісна формально-змістова асиметрія на рівні складносурядного речення**» увага зосереджена на аналізі типів складносурядних конструкцій із погляду їхньої спроможності виражати інші, ніж задані структурною схемою, відношення, а також на виявленні типових власне мовних чинників і механізмів формування полісемантизму форм і причин когнітивного й прагматичного характеру, що детермінують семантичне ускладнення конструкцій.

Складносурядні речення виявляють високий ступінь гнучкості для вираження на базі своїх структурних схем значень, які не є ядерними для них, тобто характеризуються якісною формально-змістовою асиметрією. При цьому формально-асиметричні складносурядні речення певного типу можуть експлікувати відношення, що є типовими або для інших типів складносурядних конструкцій, або для деяких типів складнопідрядних речень, попри це в роботі обстоюється позиція про недоцільність виокремлення синкретичних сурядно-підрядних або підрядно-сурядних типів речень.

Якісна асиметрія в системі складносурядного речення реалізується за такими типовими моделями (у прикладах у квадратних дужках визначено характер модифікації семантики шляхом уведення в структуру речень сполучних засобів, що є базовими для інших типів ССР): єднальні ускладнюються зіставними, протиставними, приєднувальними, умовно-наслідковими, причиново-наслідковими,

допустовими відношеннями, напр.: *Щось приходжу я в невідповідність, і [але] чомусь, злочинниця, не каюсь* (Л. Костенко); *Задощило, і [так що] фільмування довелося припинити* (О. Гончар); розділові – єднальними, умовними, напр.: *Або кажи [Якщо не скажеш], або [то] я забираюся звідси, наглику жлобний, і будеш тут сам кучкуватися* (режим доступу: <https://ask.fm/>); зіставні – єднальними, допустовими, наслідковими, напр.: *[Хоча] Скільки днів підіймаєте, а воно все на дні сидить* (О. Гончар); протиставні – допустовими, часовими, з'ясувально-об'єктними, напр.: *[Коли] Це був ще тільки початок, але ти вже бачив п'тьму, прошипу блискавицями* (Ю. Андрухович); градаційні – єднальними, протиставними, допустовими, преференційними, причиновими, напр.: *Чумак не все чув, що вона говорила, – в ресторані було гамірно, до того ж [тому що] власні думки оволоділи ним* (В. Єніна); пояснювальні – зіставно-протиставними, причиновими, наслідковими, цільовими, допустовими, градаційними, напр.: *Сьогодні студенти-першокурсники висадили на честь свята саджанці лип, тобто [так що] скоро в нашому місті буде парк* («Україна молода», 14.02.2012).

Найменш придатними до розвитку семантики є розділові речення. Це зумовлено характером їхніх пропозицій, які співвідносні із ситуаціями, сприйнятими мовцем як такі, що існують почергово або розподілено в часі чи просторі. Найбільшою розгалуженістю додаткових значень, які можуть модифікувати основне, характеризуються єднальні й пояснювальні речення. Стосовно перших це можна пояснити відносною «спустошеністю» сполучника *і*, що, задаючи базове єднальне відношення, накладає лише нежорсткі обмеження щодо семантики поєднаних частин, а стосовно других – специфічною природою сполучника *тобто* та його аналогів, які є показниками логічного відношення не диктумних, а модусних пропозицій – пропозицій із функцією метатекстової організації мовлення. Це логічне відношення можна експлікувати за такою схемою: *Я номіную ситуацію дійсності в такий спосіб, що P_1 (пропозиція 1), або / тобто по-іншому можу її номінувати в такий спосіб, що P_2 (пропозиція 2)*, напр.: *[Я говорю, що] Підсвідомо я вже боявся її, боявся її покарання, тобто [по-іншому можу сказати, що] внутрішньо вже налаштувався на поразку* (за Л. Дерешем). За характером відношення пояснювальні конструкції є своєрідними аналогами кількісно асиметричних розділових речень зі значенням взаємовиключення. На відміну від останніх, пропозиції яких позначають один денотат в умовах когнітивної невизначеності мовця щодо дійсності, пояснювальні – позначають одну денотативну ситуацію в умовах когнітивної визначеності мовця щодо неї, але номінативної невизначеності щодо більш прийнятної її вербальної репрезентації. Подібність пояснювального відношення до розділового підтверджується функціонуванням сполучника *або* як синонімічного до *тобто*. Означений погляд на пояснювальне відношення є одним із аргументів щодо визнання пояснювальних конструкцій як власне сурядних, а не як перехідного типу речень.

Мовними чинниками, що забезпечують формування додаткових значень на базі основної для певного типу складносурядного речення семантики, є характер лексичного наповнення предикативних частин (основний чинник), специфіка сполучних засобів, характер співвідношення вищо-часових форм предикативів,

актуальне членування висловлення та ін. Формування додаткових до основного значень у реченнях відбувається за посередництва певних механізмів, тобто шляхом актуалізації кількох чинників.

Когнітивними причинами формування якісної асиметрії на рівні складносурядних конструкцій є особливості когніції людини, яка, сприймаючи світ як дискретну множину ситуацій, усе ж «приречена» антиципувати потенційні залежності між ними. Основною причиною прагматичного характеру появи асиметричних конструкцій є те, що під час реалізації мовцем активних мовленнєвих дій сурядність виявляється зручною для вираження недооформлених залежностей між ситуаціями дійсності або утвердження природності розвитку й взаємозв'язку цих ситуацій, що знімає з мовця відповідальність, пом'якшує категоричність суджень тощо, пор.: *Напишете контрольну на «відмінно», і я поставлю вам залік (із усн. мовл.) / Якщо напишете контрольну на «відмінно», то я поставлю вам залік*, де перше висловлення є прагматично м'якшим, орієнтує реципієнта на його інтерпретацію як ствердження неунікності появи позитивного результату, а друге – характеризується категоричністю, інтенцією зняття мовцем із себе будь-якої відповідальності за можливий наслідок і водночас покладанням її цілком на співрозмовника.

У третьому розділі «**Якісна формально-змістова асиметрія на рівні складнопідрядного речення**» відбито результати аналізу складнопідрядних речень з ознаками якісної формально-змістової асиметрії з визначенням мовних чинників і механізмів формування додаткових змістів, а також окреслено потенціал урахування когнітивних і прагматичних аспектів формування асиметрії (на прикладі з'ясувальних об'єктно-атрибутивних конструкцій).

У дослідженні увага зосереджена передусім на тих типах складнопідрядних речень, стосовно яких у синтаксичній науці спостерігається відносний консенсус. При цьому пошуковий інтерес становили в першу чергу відношення, які мають власні, ядерні для них, синтаксичні форми вираження, однак усе ж виявляють тенденцію до розвитку в інших типах ССР. Такий підхід засвідчив, що складнопідрядним конструкціям властивою є як внутрішньорівнева якісна асиметрія, тобто коли на основну семантику певного типу складнопідрядних речень накладається додаткова семантика іншого типу цього ж класу конструкцій, пор.: *Чули [що саме?], що любов живе три роки (В. Наймановська) / У Вінниці всесвітньо відомий вчений Богдан Гаврилишин жалкував [про що? чому?], що не пішов у політику (режим доступу: www.vinnitsa.info), так і міжрівнева, за якої семантика складнопідрядного речення зближується зі значеннями, характерними для складносурядного класу, пор.: *Я їхав першим, за мною – Сухомлин, біля якого йшов Петренко, а позаду трусили на конях Зозуля і Бучма (Д. Білий) / Я їхав першим, за мною – Сухомлин, і (а) біля нього йшов Петренко.**

Під час аналізу виявлено такі тенденції щодо формування якісної асиметрії в різних типах складнопідрядних речень (у прикладах у квадратних дужках показано характер семантичної модифікації шляхом визначення питань, що можуть бути поставлені до підрядної частини, або наведення базових сполучників для актуалізованого додаткового відношення).

У формальному типі прислівних на рівні з'ясувальних конструкцій виникають такі семантики, як означальна, часова, причинова та цільова, напр.: *Необхідна критична маса людей, які точно мають віру [у що? яку?], що ми здатні і спроможні, а добро непереможне* (В. Маринчак); а на рівні означальних – причинова, допустова та єднальна, напр.: *А вона не прокидається лише з тієї причини [якої? чому?], що боїться, прокинувшись, не побачити його коло себе* (С. Жадан).

У займенниково-співвідносних конструкціях можуть розвиватися значення умови, причини, допусту, порівняння, зіставлення й протиставлення, напр.: *Там, де [Якщо] рятуються, там [то] не перемагають* (О. Довженко); *Такий шедевр пхати у тісто – [як] це те саме, що вистелювати підлогу полотнами Рафаеля* (Р. Іванчук).

На рівні детермінантних речень спостерігаються такі випадки семантичної модифікації основної семантики: часові конструкції ускладнюються відношеннями умови, причини, допусту, наслідку, зіставності й протиставності, напр.: *[Ми економимо струм і воду, але] коли [якщо] приходять гості, то вже не рахуємося з витратами* (Н. Сняданко); умовні – часу, причини, допусту, зіставності, напр.: *Якщо вже [Оскільки] ти у Венеції, то ось тобі найдавніше палаццо з найстарішим готелем* (Ю. Андрухович); причинові – наслідку, градації, пояснення, напр.: *...вона, мабуть, уже чекала, бо [так що] була вже одягнена...* (режим доступу: <https://books.google.com.ua>); цільові – умови, наслідку, причини, преференції, єднальності, протиставності (допустовості), напр.: *Щоб усвідомлено проспівати «Христос воскрес» [Заспіваєш усвідомлено], потрібно знати історію церкви [якщо знатимеш]* («Дзеркало тижня», 2009, № 44); допустові – умови, зіставності, приєднувальності, напр.: *Темп реформ європейські партнери вважають децю повільним, хоча [а] загалом вони задоволені їхнім перебігом* («Українська правда», 15.05.2015); наслідкові – відповідності, напр.: *Ми все [Що / Як / Чим] вище піднімалися вгору, так що [то / тим] ставало важче й важче дихати* (із усн. мовл.); порівняльні – причини, допусту, зіставності, протиставності, приєднувальності, напр.: *Олександр любить мир і спокій, як [тому що] може їх любити той, хто побував на війні* («Україна молода», 2012, № 43); відповідності – умови, допусту, мети, напр.: *А чому, чим [якщо] більше п'єш, тим [то] протилежна стать красивіше?* (із усн. мовл.).

Особливо актуальними для мовців на рівні складнопідрядності виявляються значення, що структурують функціонально-семантичне поле зумовленості (причина, умова, наслідок, мета, допуст), передусім причина й допуст. Цей факт у випадку із причиновим відношенням може бути пояснений значущістю для мовної свідомості вираження детермінованості одних ситуацій дійсності іншими, а з допустовим – важливістю для мовців установлення між ситуаціями дійсності не лише об'єктивних взаємозв'язків, а й модально-оцінних.

Якісна формально-змістова асиметрія в складнопідрядних реченнях пов'язана з актуалізацією різних чинників, серед яких: граматична специфіка предикатів, характер сполучних засобів (передусім семантичних сполучників, а також граматикалізованих засобів вираження зв'язку), характер опорного слова в головній

частині, порядок розташування предикативних частин і характер розташування елементів у них, лексико-семантичне наповнення синтаксичних позицій у предикативних компонентах, домінантність модусної чи диктумної пропозицій, характер таксису. Ці чинники в тих чи тих конфігураціях стають механізмами формування асиметрії, напр., для появи причинового відношення в часовому реченні [*Спершу грали на «погони», потім на циглі (ну, як діти), тоді на якісь дрібні речі,*] **коли** *В'юн програв Козубові свого «штаєра»,* [**коли? чому?**] *отаман розізлився украй* (В. Шкляр) необхідна взаємодія таких чинників, як характер предиката в головній частині, лексичне наповнення, розташування предикативних частин і контекст. У цьому перекоонує деактуалізація деяких із названих чинників у трансформі, де причинова семантика практично нівельована, пор.: *Отаман спочатку був добродушним, але розізлився* [**коли?**], *коли* *В'юн програв Козубові свого «штаєра».*

Формування якісної асиметрії в складнопідрядних реченнях інспіроване когнітивними й прагматичними причинами, що в роботі показано на прикладі аналізу специфіки ускладнення з'ясувальних речень атрибутивною семантикою. Результати засвідчують, що зміни в усвідомленні сучасною людиною своєї інтелектуально-комунікативної діяльності спричиняють модифікацію відношення в деяких з'ясувальних конструкціях, хоча й не зачіпають конститутивних формальних ознак цього типу речень. На синтаксичному рівні зміни в когніції виявляються в тому, що в головній частині з'ясувальних конструкцій з'являються своєрідні «функціональні предикати» (за А. Загнітком), напр., *думати > мати думку, наказувати > дати наказ* та ін. Поява таких предикатів відбиває нову якість рефлексії сучасним мовцем процесів своєї мисленнєвої й комунікативної діяльності: ідея «чистих» процесів заміщується новими, концептуально значущими ідеями процесів у їхній результативності, можливості володіти й розпоряджатися результатами тощо. Ці спостереження переконують у невиправданості кваліфікації подібних конструкцій як перехідних: навіть за модифікації предиката формальний механізм забезпечує їхню стійку позицію в межах з'ясувального типу, хоча й на його периферії. Аргументи щодо належності таких конструкцій до з'ясувального типу ССР дають і спостереження прагматичного характеру: конструкції з функціональним предикатом сприймаються мовцями саме як з'ясувальні, бо затребувані в чітко визначених комунікативних дискурсах (побутових та офіційно-регламентованих).

Четвертий розділ **«Кількісна формально-змістова асиметрія в системі складного сполучникового речення»** відбиває результати виявлення й аналізу випадків кількісної формально-змістової асиметрії на рівні ССР, спостереження над мовними чинниками й механізмами формування таких речень і когнітивно-прагматичними причинами їх появи та функціонування.

Кількісна асиметрія проявляється в порушенні типового для ССР (як двопредикативних / двопроезитивних структур) співвідношення між формою та змістом і постає у двох різновидах: 1) ССР є семантичними аналогами багатокомпонентних конструкцій; 2) ССР є семантичними аналогами простих речень. Поява таких речень спричинена здатністю людини сприймати типові

ситуації дійсності як фреймові структури, для кожної з яких у мові витворилися питомі синтаксичні побудови, що можуть унаслідок своєї типовості видозмінюватися (багатокомпонентні – компресуватися, а прості, навпаки, – поширюватися) відповідно до прагматичних інтенцій комунікантів. За мовною природою такі конструкції є найчастіше результатом синтаксичної деривації. Тому за їх аналізу особливого значення набуває чітке дотримання принципу розмежування категорій диктуму (диктумної пропозиції) й модусу (модусної пропозиції) та врахування специфіки сполучних засобів (як логічних пропозицій).

Перший різновид ССР у роботі, слідом за Т. Колосовою, номінується як імпліцитні речення, в основі формування яких лежить семантичний еліпсис як спосіб реалізації принципу мовної економії. Підставою для тлумачення цих речень як імпліцитних є те, що в мові поряд із ними існують й експліцитні їхні еквіваленти (багатокомпонентні конструкції). У межах цього різновиду виокремлюються підгрупи з імплікованим(и) 1) модусним(и) або 2) диктумним(и) компонентом(ами).

Першу підгрупу конструкцій імпліцитного типу (у прикладах у квадратних дужках наведені орієнтовані експлікації) репрезентують такі зразки: *У Харкові зараз майже завмер ринок нерухомості, але [це й не дивно, бо] така ситуація спостерігається по всій території України* («Сьогодні», 10.03.2004); *Якщо застосовувати класифікацію одного з московських поетів, [то можна стверджувати, що] талант мучиться, імітатор вигадує* (В. Базилевський); *Якщо [в попередньому розділі ми говорили, що] білки і є найрізноманітнішими біомолекулами, то [в цьому розділі змушені тепер ствердити, що] найпоширеніші в біосфері представники іншого класу сполук – вуглеводи* (із підруч.). Орієнтовні «розгортання» речень, засвідчують, що модусні пропозиції постають як метатекстові оператори, що й зумовлює можливість їх елімінації в разі неактуальності для мовця в ситуації комунікації. Формальними сигналами імпліцитних модусів є засоби зв'язку, семантика яких не знаходить підтримки в змісті предикативних частин. Інтерпретація в означеній перспективі речень, подібних до останнього з наведених вище прикладів, обґрунтовує думку про недоцільність виокремлення в синтаксичних класифікаціях типу так званих підрядно-сурядних зіставних зі сполучником *якщо...то*₁, оскільки формально ці речення залишаються умовними, у яких умовне відношення пов'язує імпліковані модуси за схемою: *Якщо раніше було сказано, що P₁ (диктумна пропозиція 1), то тепер необхідно сказати, що P₂ (диктумна пропозиція 2) або Якби раніше не було сказано, що P₁, то тепер не треба було б говорити, що P₂*. Такі конструкції логічно включити до класу умовних детермінантних як окремий різновид з указівкою на специфіку їхньої структури й функції сполучника як засобу встановлення умовних відношень між модусними пропозиціями.

Другу підгрупу конструкцій імпліцитного типу (у прикладах у квадратних дужках наведені орієнтовні експлікації) на рівні складносурядності репрезентують протиставні речення, напр.: *...вона повинна вміти добре готувати, прибирати, а також подалі «ховати» свій характер [щоб її взяли заміж], а [якщо вона не буде цього робити] то ніхто не візьме її заміж* (О. Савінова); *[Якби в мене був час,] я зайшов би, але в мене часу немає, [так що я не зайду]* (із усн. мовл.), а на рівні

складнопідрядності – умовні, напр.: *Якби він не пив, то ти ніколи про нього не написав би [але він пив, так що написав про нього]* (К. Москалець), порівняльні, напр.: *Скрегоче ключ у замку, як [скрегоче тоді, коли] ото вітер уночі ворота відчиняє* (Гр. Тютюнник); ...*коли жінка зодягається, це не менш цікаво, ніж [буває цікаво тоді] коли вона той одяг знімає* (В. Шкляр) та ін. Можливість імплікації кількох диктумних пропозицій зумовлена цілісністю сприйняття мовцем логіки розвитку подій у відповідних фреймових ситуаціях, які розгорнуто можуть бути зафіксовані в багатокомпонентних конструкціях.

Другий різновид кількісно асиметричних конструкцій становлять ССР, форма яких відповідає структурним схемам певних типів речень, а зміст (обсяг інформації), що репрезентований предикативними частинами, тотожний одній пропозиції (денотативній ситуації). У роботі речення цього різновиду запропоновано називати фокусно-експліцитними.

У межах складносурядності до цього різновиду можуть бути віднесені розділові речення, напр.: *Впродовж кількох міріадів наносекунд я пробував розібратися: чи то мене беруть на понт, чи я таки заснув, чи, може, чимось уколосся* (Л. Дереш), зіставно-протиставні, напр.: *Вистава не провалилася, але вона й успіху не мала* (із журн.) та пояснювальні, напр.: *Природно, що зберігання цінностей здійснюється анонімно, тобто службовці банку не знають про вміст вашої комірочки* («Дзеркало тижня», 2009, № 17). Особливість складносурядних фокусно-експліцитних конструкцій полягає в тому, що вони, попри експлікацію кількох диктумних пропозицій, в інформаційному сенсі фіксують чинність лише однієї ситуації дійсності (тому в роботі запропоновано називати такі пропозиції квазіпропозиціями). Формування фокусно-експліцитних складносурядних речень визначене когнітивно-прагматичними причинами. Розділові й протиставні конструкції постають як наслідок невпевненості мовця щодо сутності спостережуваного стану справ: не маючи можливості сфокусуватися на сприйманій ситуації, щоб дати їй однозначну номінацію, мовець пропонує їй кілька назв. Пояснювальні ж і, частково, протиставні речення породжуються у випадках, коли мовець упевнений у сутності пізнаного, але не впевнений у найбільш задовільному для конкретного випадку комунікації фокусі вербальної репрезентації цієї сутності, а тому пропонує їй дві предикативні конфігурації. Таким чином, речення другого типу є спеціалізованими засобами фіксації мовцем процесів рефлексії свого мовлення й прагматичного контролю за протіканням комунікації.

У системі складнопідрядності фокусно-експліцитна кількісна асиметрія реалізується в займенниково-співвідносних реченнях, напр.: *Є ж такі, що можуть одбрити нахабу дотепно, так весело, з гідністю* (О. Гончар), умовних, напр.: *Якщо він кого й послухає, так це тебе* (із усн. мовл.) та реченнях відповідності, напр.: *Що не тиждень, то війна* (режим доступу: <http://zakarpatty.net.ua>). У когнітивному аспекті такі конструкції ґрунтуються на виділенні мовцем пресупозитивної фокусної позиції, на тлі якої увиразнюється бажаний прагматично заряджений зміст.

Лінгвальними чинниками, які конституують кількісно асиметричні конструкції, є специфіка засобів зв'язку, лексико-семантичне наповнення предикативних частин, тема-рематичне членування та ін.

У **висновках** узагальнено основні результати дослідження:

1. Формально-змістова асиметрія є поширеним явищем у системі ССР як двопрередикативних комунікативно орієнтованих мовних знаків. Вона є проявом загального для мовної системи закону асиметричного дуалізму мовного знака й закономірним відгуком обмеженої у формальних ресурсах синтаксичної системи на безмежність зв'язків, установлюваних людиною між ситуаціями дійсності, а також на різноманіття прагматичних інтенцій мовців у комунікації.

2. Асиметричні ССР певного формального типу постають на тлі симетричних, ядерних, як периферійні. Симетричне співвідношення форми й змісту на рівні ССР констатується, якщо семантика прередикативних частин, сформована їхнім лексико-семантичним наповненням, корелює з граматичною семантикою структурної схеми речення. У разі невідповідності цих семантик з'являються підстави говорити про формально-змістову асиметрію. Відхилення від типового співвідношення форми й змісту є проявом гнучкості синтаксичної форми та її здатності розвиватися до певних меж для вираження актуальних для мовців смислів. Діапазон можливих видозмін семантики певного типу речень центрується в околі інваріантного (ядерного) граматичного значення форми, реалізуючи її парадигматичний потенціал.

3. Парадигматичний окіл (периферія) типів ССР формується внаслідок дії певних мовних механізмів – конфігурацій низки мовних чинників, зокрема: специфіки засобу зв'язку, специфіки прередикативів і лексико-семантичного наповнення прередикативних частин, специфіки розташування прередикативних частин, специфіки таксисних характеристик прередикативних частин, специфіки актуального членування. Основним чинником є лексико-семантичний.

4. Актуалізація тих або тих мовних механізмів породжує два різновиди формально-змістової асиметрії – якісну та кількісну. Якісна асиметрія проявляється в існуванні ССР, у семантичній структурі яких спостерігається ускладнення ядерного для них відношення за рахунок актуалізації інших значень, найчастіше за збереження конститутивних формальних ознак відповідного типу ССР. Кількісна асиметрія проявляється в існуванні в мові імпліцитних ССР, семантика яких співвідносна зі змістом, характерним для багатоконпонентних конструкцій, і фокусно-експліцитних, семантика яких відповідає змісту, питомому для простого речення.

5. Якісна формально-змістова асиметрія спостерігається на рівні й складносурядних, і складнопідрядних типів досліджених у роботі речень і має як внутрішньорівневий, так і міжрівневий характер. Зважаючи, що в дисертації увага зосереджена на простеженні актуалізації в якісно асиметричних ССР передусім тих відношень, що мають власні форми вираження в синтаксичній системі, додаткову дистрибуцію ядерними відношеннями одних типів речень граматичних форм інших типів речень можна пояснити значущістю цих семантик для мовної свідомості та їх конститутивною роллю в системі ССР для збереження цілісності й забезпечення відносної стійкості цієї системи.

6. Кількісна формально-змістова асиметрія репрезентована відносно незначною групою ССР, що зумовлено специфічними когнітивно-прагматичними причинами їх актуалізації й дериваційною природою. Імпліцитний різновид ССР

представлений протиставними, умовними та порівняльними реченнями. За визначення класифікаційного місця цих конструкцій до уваги має братися характер сполучника. Імплицитні конструкції та їхні багатокомпонентні аналоги синхронно співіснують у мові з тенденцією до більш широкого вживання перших як наслідку дії закону економії мовленнєвих зусиль. Фокусно-експліцитний різновид ССР репрезентований складносурядними розділовими, зіставно-протиставними й пояснювальними конструкціями, а серед складнопідрядних речень займенниково-співвідносними, умовними, відповідності.

7. Неврахування в синтаксичних описах феномену кількісної асиметрії й актуальної у зв'язку з ним необхідності розрізнення трьох типів «пропозицій» – диктумної (диктум, пропозиція), модусної (модус, пропозиціональна рамка) й логічної (логічний предикат, «предикат предикатів») зумовило віднесення кількісно асиметричних конструкцій зі сполучниками *якщо...то* та *тобто* та їх аналогами до перехідних типів речень – підрядно-сурядних або сурядно-підрядних. Утім більш виваженою видається кваліфікація таких конструкцій як суто складнопідрядних (із *якщо...то*) і складносурядних (із *тобто*) кількісно асиметричних зі специфічною функцією метатекстової організації комунікації. Подібна логіка має бути застосована й за кваліфікації речень з *а то* та його аналогами, класифікаційне місце яких – на периферії зіставного типу складносурядних речень.

8. З погляду лінгвокогнітивного підходу екстралінгвальними причинами формування асиметрії можна, зокрема, вважати такі: нездатність мовця в умовах спонтанної комунікації до швидкого встановлення логічних зв'язків між дискретними ситуаціями, що нечітко виділені свідомістю з континууму дійсності; нездатність мовця однозначно ідентифікувати ситуації дійсності в умовах наявності перепон у сприйнятті інформації; здатність мовця до фреймового сприйняття складних ситуацій дійсності; здатність мовця рефлексувати свою комунікативно-породжувальну діяльність в умовах когнітивної визначеності щодо дійсності; здатність мовця до абстрагування, унаслідок чого змінюються акценти в рецепції процесів протікання інтелектуально-комунікативної діяльності тощо.

9. З позиції лінгвопрагматичного підходу причиною активності значної кількості асиметричних конструкцій якісного й кількісного різновидів є їхня «зв'язаність» як комунікативних актів із певними комунікативними ситуаціями (осуду, попередження, рекомендування та ін.), жанрами (виступ, дискусія, сварка та ін.), дискурсами (побутово-розмовними, регламентованими) тощо.

Дослідження не претендує на вичерпність опису всіх аспектів порушеної проблематики й відкриває перспективи більш системного вивчення формально-змістової асиметрії в синтаксичній системі української мови з погляду, зокрема, лінгвокогнітивної та лінгвопрагматичної наукових парадигм.

Основні положення дисертації відбито в таких публікаціях:

1. Бровко О. Явище асиметрії в системі складного речення / О. Бровко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Харків : ХДПУ, 2000. – Вип. 5. – С. 91–97.

2. Бровко О. Зміст і форма складного речення в аспекті його елементарності / неелементарності / О. Бровко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Харків : ХДПУ, 2001. – Вип. 7. – С. 87–91.

3. Полозова О. О. Імплицитний модус як чинник формування асиметричних речень / О. О. Полозова // Культура народів Причорномор'я : науч. журн. – 2006. – № 82. Т. 2. – С. 93–94.

4. Полозова О. О. Структурно-семантичні ознаки асиметрії складного речення / О. О. Полозова // Культура народів Причорномор'я : науч. журн. – 2009. – № 168. Т. 2. – С. 170–172.

5. Полозова О. О. Асиметричні прояви на рівні складнопідрядних речень мети в українській мові / О. О. Полозова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2016. – Вип. 44. – С. 68–77.

6. Полозова О. О. Складні сполучникові речення з асиметрією форми й змісту як периферія синтаксичної підсистеми сучасної української мови [Електронний ресурс] / О. О. Полозова // Траєкторія науки : міжнар. електрон. наук. журн. – 2016. – Т. 2. № 12. – Режим доступу до журн. : <http://pathofscience.org/index.php/ps/index>.

7. Полозова О. О. Засоби експлікації компонентів змісту в преференційному контексті / О. О. Полозова, П. Б. Ткач // Функциональная лингвистика : сб. науч. раб. / науч. ред. А. Н. Рудяков ; Крым. республ. ин-т последиплом. пед. образования. – Симферополь, 2011. – № 2. Т. 2. – С. 40–243. (Автору дисертації належить частина, що стосується питань теорії асиметрії (0,25 др. арк.)).

8. Полозова О. О. Чинники формування кількісної та якісної асиметрії в структурі складних детермінантних речень / О. О. Полозова, П. Б. Ткач // Функциональная лингвистика : сб. науч. раб. / науч. ред. А. Н. Рудяков ; Крым. республ. ин-т последиплом. пед. образования. – Симферополь, 2012. – № 4. Т. 2. – С. 245–247. (Автору дисертації належить частина, що стосується питань теорії асиметрії, й аналітика асиметричних проявів на рівні складнопідрядних детермінантних речень (0,25 др. арк.)).

9. Полозова О. О. Асиметричність складносурядних пояснювальних речень як наслідок актуалізації прагматики ввічливості / О. О. Полозова, В. М. Терещенко // Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ХІФТ, 2016. – Вип. 3. – С. 69–75. (Автору дисертації належить частина, що стосується питань теорії асиметрії, й аналітика асиметричних проявів на рівні складнопідрядних детермінантних речень (0,4 др. арк.)).

АНОТАЦІЯ

Полозова О. О. Складні сполучникові речення асиметричної будови в сучасній українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України, Харків, 2017.

У дисертації на теоретичних засадах структурно-семантичного синтаксису й із частковим залученням напрацювань лінгвокогнітивістики та лінгвопрагматики у сфері вивчення синтаксичних феноменів досліджено прояви асиметрії форми та

змісту на рівні складносурядних і складнопідрядних речень сучасної української мови. Аналіз проведено з використанням концептів якісної та кількісної асиметрії. На підставі цього окреслено коло якісно асиметричних конструкцій, де невідповідність змісту формі постає як розвиток у складному реченні додаткових до його ядерного відношення значень, і кількісно асиметричних, де вказана невідповідність постає як вираження у формі двопродикативного сполучникового речення змісту, що аналогічний змісту простого речення, або змісту, характерного для багатоконпонентних речень. Схарактеризовано власне мовні чинники й механізми формування формально-змістової асиметрії, а також причини когнітивного й прагматичного характеру, що актуалізують ці явища.

Ключові слова: складне сполучникове речення, форма, зміст, кількісна асиметрія, якісна асиметрія, мовні чинники й механізми, когнітивні й прагматичні причини.

АННОТАЦИЯ

Полозова Е. А. Сложные союзные предложения асимметричного строения в современном украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды МОН Украины, Харьков, 2017.

В диссертации на теоретических принципах структурно-семантического синтаксиса и с частичным привлечением наработок лингвокогнитивистики и лингвопрагматики в сфере изучения синтаксических феноменов исследованы проявления асимметрии формы и содержания на уровне сложносочиненных и сложноподчиненных предложений современного украинского языка. Анализ проведен с использованием концептов качественной и количественной асимметрии. На основании этого определен круг качественно асимметричных конструкций, в которых несоответствие содержания форме возникает как развитие в сложном предложении дополнительных к его ядерному отношению значений, и количественно асимметричных, в которых указанное несоответствие возникает вследствие выражения в форме двупредикативного союзного предложения содержания, которое аналогично содержанию простого предложения, или содержания, характерного для многокомпонентных предложений. Охарактеризованы собственно языковые факторы и механизмы формирования асимметрии, а также причины когнитивного и прагматического характера, которые актуализируют эти явления.

Ключевые слова: сложное союзное предложение, форма, содержание, качественная асимметрия, количественная асимметрия, языковые факторы и механизмы, когнитивные и прагматические причины.

SUMMARY

Polozova O. O. Complex conjunctive sentences of asymmetric structure in modern Ukrainian language. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University of MES of

Ukraine, Kharkiv, 2017.

The thesis paper studied comprehensively displays of asymmetric form and content level of compound and complex sentences of modern Ukrainian language.

The theoretical basis for research of asymmetric system displays in complex conjunctive sentence were achievements of modern science syntax about sentence as difficult organized sign of language that has communicative nature, which levels of organization (formal, semantic, communicative) must be examined relatively separately and at the same time in their intercommunication and determination.

Such differentiated approach does possible the delineation of symmetric examples in a formally-semantic standards of syntax units, against which manage to detect asymmetric with further language clarifying the factors and mechanisms of their formation. In addition, in the thesis paper proved the reasonable methodological importance of attracting theoretical constructs of cognitology and pragmatics for the better understanding of causes of the formal semantic asymmetry within the complex conjunctive sentence.

The study of displays of formally-semantic disparity within the limits of difficult complex sentences is based on idea about dualism of language sign and works of predecessors in the field of the comprehension of realization of this phenomenon and it is conducted with the use of concepts of quality and quantitative asymmetry.

Quality formally-semantic asymmetry is examined as ability of grammatical form of complex conjunctive sentence to develop on the base of the basic syntax relation connotations that is not set by semantics of syntactic scheme (realization of polysemy and syncretism of form). In turn quantitative formally-semantic asymmetry is shown as ability of predicative forms of complex conjunctive sentences to present the contents, that determines the specific of simple sentence (realization of form analysis) and on the other hand, the contents that determines multicomponent conjunctive sentences (realization of synthesized form). According to the initial theoretical constructs outlined and analyzed the range of constructions with qualitative and quantitative types of formally-semantic asymmetry.

The study of displays of quality asymmetry was carried out by concentrating on those cases of formally-semantic disparity, that make the tendency of the syntactic system to the original overcompensation in the field of verbalization of important syntactic semantics for speakers, that is when different forms are able to express the meaning that has own, non-spread functions of syntactic explication. The analysis proves the ability of complex conjunction structures to express some additional meaning of formal types as the class (intra-layer cooperation), so other (inter-level cooperation); compound syntactic units are characterized here the higher degree of intra-layer cooperation, than complex. Actually linguistic factors of forming quality asymmetry are often the following: specific predicates, the meaning of connecting units, the meaning of a main word in the main part (for compound sentence), the order of the predicate parts and the type of the location of the sentence within the predicate parts, lexical and semantic content of syntactic positions in predicative components etc. Usually the display of quality asymmetry is provoked by several factors, which gives reason to talk about mechanisms of formally-semantic asymmetry.

The study of quantified asymmetric complex conjunction structures focused on two types of their formally-semantic inconsistencies when the form of two predicative conjunction sentence represents the content that is similar to the content of a) the period, b) a simple sentence. Thus, there is a formal economy in the first case, and in other there is verbal surplus. The basic language factors of forming of quantitative asymmetry are: specific of communication meaning, character of the lexico-semantic filling of predicative parts, order of location of predicative parts.

The analysis showed that the formation of formally-semantic asymmetry of conjunctive complex sentences is a response of syntax system in its formal limited resources to the needs of verbalization of actual changes in human cognition objective and subjective reality and implement diversity communicative intentions of the speaker.

Key words: complex conjunctive sentence, form, meaning, qualitative asymmetry, quantitative asymmetry, linguistic factors and mechanisms, cognitive and pragmatic reasons.

Відповідальний за випуск В.М. Терещенко

Підписано до друку 05.05. 2017. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № б/н.
Надруковано СПД ФО Степанов В. В., м. Харків, вул. Ак. Павлова, 311

